Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 81

ZAMONAVIY LINGVISTIKA VA GLOBAL KOMMUNIKATSIYA

# O‘ZBEK XALQ ERTAKLARIDA MILLIY QADRIYATLARNING AKSIOLOGIK KONSEPTLAR ORQALI IFODALANISHI

Go’zalxon Xatamovna Zaynabutdinova*

**ANNOTATSIYA**

: Mazkur tezisda o‘zbek xalq ertaklarida milliy qadriyatlarning aksiologik konseptlar orqali ifodalanish xususiyatlari lingvokulturologik va aksiologik yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Ishda “Zumrad va Qimmat” hamda “Uch og‘ayni botir” ertaklari misolida “ezgulik”, “mehnatsevarlik”, “ahillik” va “burch” kabi konseptlarning matndagi voqelanish mexanizmlari ochib berilgan. Shuningdek, ertaklar xalqning axloqiy-estetik qarashlarini shakllantiruvchi va yosh avlodda milliy immunitetni tarbiyalovchi qudratli ma’naviy xazina ekanligi ilmiy jihatdan asoslangan.

**Kalit so‘zlar**

: o‘zbek xalq ertaklari, aksiologiya, konsept, milliy qadriyatlar, lingvokulturologiya, baholovchi mezon, ezgulik, ahillik

DOI: 10.5281/zenodo.23277963

Inson bolaligida eshitgan ilk ertaklaridan boshlaboq olamni yaxshilik va yomonlik, adolat va zulm taroziyida o‘lchashni o‘rganadi. Buvilarimiz tilidan to‘kilgan har bir o‘git shunchaki ertak qahramonining sarguzashti emas, balki xalqimizning asrlar davomida sinovdan o‘tgan hayotiy falsafasi, ma'naviy kodeksidir. Globallashuv shiddat bilan kechayotgan bugungi davrda har bir millat o‘zining asl qiyofasini, ma'naviy ildizlarini saqlab qolishi uchun avvalo o‘zining og‘zaki merosiga, xalqona tafakkuriga murojaat qilishi tabiiy. Zamonaviy lingvistik va filologik tadqiqotlar tilni shunchaki aloqa vositasi sifatida emas, balki milliy mentalitet va madaniyatni saqlovchi qudratli xazina sifatida o‘rganmoqda. Shu ma’noda, o‘zbek xalq ertaklarini **aksiologik yondashuv** qadriyatlar prizmasidan turib tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Har bir xalqning o‘ziga xos dunyoqarashi uning tili va matnlarida muayyan konseptlar orqali namoyon bo‘ladi. Ertaklarimizdagi “ezgulik”, “adolat”, “mehnatsevarlik”, “oqibat” va “burch” kabi aksiologik konseptlar xalqimizning axloqiy o‘lchovlarini, qadriyatlar tizimini yorqin aks ettiradi. Mazkur tadqiqotda o‘zbek xalq ertaklaridagi milliy qadriyatlarning lingvofalsafiy tabiatini ochib berish, ularni ifodalovchi asosiy aksiologik konseptlarning matndagi voqelanish mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish maqsad qilib qo‘yildi. Zero, ertak matnlari xalqimizning ming yillik ma'naviy tajribasi va milliy o‘zligining eng sof ko‘zgusidir.

Tilshunoslik va lingvokulturologiyada **“konsept”** tushunchasi shunchaki lug‘aviy ma'no emas, balki insonning butun milliy-madaniy tajribasini, dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan mental birlik sifatida tushuntiriladi [5.134]. Mashhur tilshunos olimlar S.A.Koordin, V.V.Karasik hamda o‘zbek olimlaridan S.Salayev, Sh.Safarov va N.Mahmudovlarning ilmiy qarashlariga ko‘ra, har qanday badiiy matn (jumladan, folklor asarlari) muayyan qadriyatlar tizimini – ya'ni **aksiologik maydonni** hosil qiladi [3]. Aksiologiya (qadriyatlar haqidagi ta’limot) nuqtai nazaridan yondashganda, ertaklardagi har bir konsept faqat lingvistik birlik bo‘lib qolmay, balki xalq tan olgan axloqiy o‘lchov va mezonlarga aylanadi.

Aksiologik nazariyalarga ko‘ra, qadriyatlar tizimi doimo axloqiy ijobiy va salbiy qutblarga bo‘linadi. Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li va boshqa folklor tadqiqotchilari qayd etganidek, o‘zbek ertaklarida bu konseptlar keskin

qarama-qarshilikka quriladi. *Ezgulik* konsepti yaratuvchanlik, saxovat, kechirimli bo‘lish va beg‘araz yordam berish kabi fazilatlar orqali ochilsa, *yovuzlik* konsepti xasislik, paxillik va zulm orqali baholanadi. Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagida qahramonlarning harakati aksiologik taroziyga solinadi: Zumradning tabiatga, kichiklarga va mehnatga bo‘lgan munosabati yuqori qadriyat (ijodiy aksiologiya) sifatida baholansa, Qimmatning xudbinligi keskin qoralanadi.

Akademik va folklorshunos olimlarning ta’kidlashicha, o‘zbek mentalitetida mehnat shunchaki jismoniy jarayon emas, balki inson ma’naviyatining yuksak mezoni hisoblanadi [1]. Ertaklarda “mehnatsevarlik” aksiologik konsepti doimo mukofotlanadi. Barcha sinovlardan sabr-toqat va mashaqqatli mehnat evokatsiyasi bilan o‘tgan qahramon (masalan, “Uch og‘ayni botir” yoki “Sehrli uzuk”dagi holatlar) oxirida baxtga erishadi. Bu yerda *sabr* va *mehnat* o‘zbek xalqining eng oliy qadriyatli tushunchalari sifatida til birliklari orqali matnga singdiriladi. Aksiologik lingvistika namoyondalari til birliklarining baholovchilik xususiyatiga alohida e'tibor qaratishadi. O‘zbek xalq ertaklarida adolat konsepti ko‘pincha ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi oliy haqiqat sifatida gavdalanadi. Zulmkor podshohlar yokiboylarning fosh etilishi xalqning adolatga bo‘lgan azaliy intilishini ko‘rsatadi. Bu konseptlar orqali jamiyatdagi ma'naviy-axloqiy muvozanat tiklanadi.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodining mukammal namunalaridan biri bo‘lgan “Uch og‘ayni botir” ertagi xalqimizning asrlar davomida shakllangan dunyoqarashi, axloqiy-estetik ideallari hamda jamoaviy tafakkurini o‘zida mujassam etgan yirik matndir. Folklorshunoslik va aksiologik lingvistika nuqtai nazardan mazkur ertakni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, matndagi har bir syujet chizig‘i va obrazlar tizimi muayyan qadriyatlar iyerarxiyasini (aksiologik maydonni) hosil qiladi [4.156].

Ertakda markaziy o‘rin tutuvchi aksiologik konseptlardan biri bu **“Ahillik va Hamjihatlik”** (yoki *jamoaviylik*) konseptidir. O‘zbek mentalitetida yakka holda erishilgan muvaffaqiyatdan ko‘ra, jamoaviy birdamlik va oilaviy totuvlik har doim yuksak qadriyat sifatida baholangan. Ertakdagi uch aka-ukaning bir maqsad yo‘lida birlashishi, yo‘ldagi og‘ir sinovlarni bir-biriga tayanib yengib o‘tishi lingvokulturologik jihatdan **“oqibat”**, **“el-yurt totuvligi”** kabi milliy konseptlar orqali ochib beriladi. Aka-ukalarning har biri o‘ziga xos individual xususiyatlarga (epchillik, zehn, mardlik) ega bo‘lsa-da, ularning harakatlari yagona aksiologik markazga ezgulikni taminlashga bo‘ysundirilgan.

Shuningdek, ertakda “burch va sadoqat” aksiologik konsepti alohida ahamiyat kasb etadi. Qahramonlarning o‘z uyini, el-yurtini yovuz kuchlardan himoya qilish yo‘lidagi safari shunchaki sarguzasht emas, balki ularning fuqarolik va insoniy burchini bajarishidagi ma’naviy imtihonidir. Aksiologik yondashuvda har bir harakat baholovchi xususiyatga ega bo‘lib, bu yerda ota-ona vasiyatiga sodiqlik, va'daga vafo qilish va qiyin damda sherigini tashlab ketmaslik kabi axloqiy mezonlar eng oliy qadriyat darajasiga ko‘tariladi. Ertak matnida “mardlik va matonat” konseptining voqelanishi ham diqqatga sazovordir. Ajdarho yoki devlar bilan bo‘lgan kurash epizodlarida qo‘rqoqlik, xiyonat va ikkilanish salbiy aksiologik qutbga chiqarilsa, tavakkal qilish, shijoat hamda adolat uchun jon fido etish ijobiy qutb sifatida baholanadi. Xalq tilida qo‘llaniladigan tasviriy vositalar va frazeologik birliklar orqali bu konseptlarning emotsional ta'siri yanada kuchaytiriladi. Demak, “Uch og‘ayni botir” ertagi faqatgina badiiy syujetga boy asar emas, balki yosh avlod ongiga birdamlik, mardlik, o‘zaro ishonch va burch kabi o‘lmas aksiologik qadriyatlarni singdiruvchi qudratli lingvokulturologik kod vazifasini bajaradi.

O‘zbek xalq ertaklari xalqimizning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, axloqiy-estetik qarashlari va milliy mentalitetini o‘zida mujassam etgan ulkan ma’naviy xazina bo‘lib, zamonaviy lingvokulturologiya va aksiologiya fanlari kesishuvida ularni tahlil qilish matndagi har bir syujet, obraz hamda lingvistik birlik muayyan qadriyatlar iyerarxiyasini hosil qilishini yaqqol ko‘rsatadi; jumladan, “Zumrad va Qimmat” ertagida “mehnatsevarlik”, “mehr” va “sabr” kabi konseptlar ijobiy aksiologik qutbni tashkil etib, xudbinlik va dangasalikni qoralasa, “Uch og‘ayni botir” asarida “ahillik”, “burch” va “matonat” kabi tushunchalar jamoaviy birdamlikning oliy mezoni sifatida namoyon bo‘ladi, bu esa o‘z navbatida ertaklardagi badiiy-ifoda vositalari orqali avloddan-avlodga o‘tib, yosh avlod ongida ezgulikni ulug‘lash, adolat va o‘zaro hamjihatlik kabi boqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim lingvofalsafiy va tarbiyaviy vazifani bajaradi.

## Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Jumaniyozov M. O‘zbek xalq ertaklarining poetikasi. — Toshkent: Fan, 1992.

[2] Quronov D. Adabiyotshunoslik lug‘ati. — Toshkent: Akademnashr, 2013.

[3] Sarimsoqov B. O‘zbek o‘g‘zaki poetik ijodi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1990.

[4] To‘ychiyev U. O‘zbek adabiy estetik tafakkuri tarixidan. — Toshkent: Fan, 1987.

[5] Xudoyberganova D. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug‘ati. — Toshkent: Turon-iqbol, 2020